

Tamás Edit

A Zempléni Múzsa szellemiségének történelmi és etnikai gyökerei

Vidékünkön a magyarság története a honfoglalás koráig nyúlik vissza. Mád, Tállya, Szencs a hagyomány s Anonymus révén a honfoglalás eseményéig vezet vissza nevét. A terület településhálózata döntően az Árpádok korában alakult ki, ekkor a terület nagyjából királyi birtok volt. Az itt megtelepedett nemzetségek közül megemlíthetjük az Abákat, központjuk Abaúj megye névadó települése, a 14. századig központja, Abaújvár. Bodrogolaszi és Felsőregmec román kori temploma nevezetes. Füzér vára már a tatárjárás előtt, Patak (Sárospatak és Sátoraljaújhely között) s Regéc vára az újjáépítés időszakában épült a 13. században. A Tolcsva nemzetség erőssége, Solymos vára (Komlóska határában) és Tokaj vára a 14. században épült. A települések zöme Árpád-kori alapítású, első írásos említésük ekkor történt.

Szent István szellemében a 12–13. században már idegen népek (hospesek, vendégek) érkeztek a területre. 1201-ben az olasz hospesek kiváltságot kaptak Imre királytól. Az adománylevél biztosította a vendégnépek szabad bíróválasztását, az öröklés terén saját szokásaik megőrzését és a királyi oltalmat. A tatárjárás után V. István megerősítette jogaikban a betelepülteket. Tokaj-Hegyalján három község neve őrzi a hospesek emlékét: Olaszliszka és Bodrogolaszi neve arra utal, hogy Magyarországon az újlatin nyelvet beszélőket olaszoknak nevezték. Tállya a vallon, ófrancia *taille* „irtvány” szóból származik. A vallon és itáliai területekről érkezők hozzájárultak a szőlőművelés magasabb szintű elterjesztéséhez.

Az Anjou-királyok alatt békésen fejlődött a terület, bővült a településhálózat, megkezdődött a nemesfémányászat (Telkibánya). A szőlőművelés nagyobb arányú elterjedése is erre az időszakra esett. (Abaújszántó szőlőiról már a 13. században írtak.) Fellendült a kereskedelmi forgalom a Hernád völgyében, Kassán és a Szepességen át Lengyelország irányába. A Hunyadi-Jagello korban a Hegyalja már neves bortermő vidéknek számított. A gyarapodó települések között a népesebbek mezővárosok: Abaújszántó, Tarcál.

A 16. század alapvető változásokat hozott a lakosság életében. A terület vallási és nemzetiségi egysége felbomlott. A római katolikus egyház megreformálásaként indult mozgalom a protestáns egyházak kialakulásához és 16. századi jelentős térnyerésükhöz vezetett. A reformáció első terjesztői és támogatói (Perényi Péter) közül többen köthetők vidékünkhez. A zempléni terület a 16. század közepére egyértelműen a reformáció mellé állt. A reformáció az anyanyelv és az iskolahálózat fejlesztője, a rendi ellenállás eszmei bázisa.

A népességtörténet másik fontos folyamatokat elindító változását a török kori harcok, az ország politikai széttagoaltsága eredményezte. Vidékünk nem tartozott a hódoltság területéhez, mégis a török korban falvak sora pusztult el. A települések egy része időlegesen

dik hullám II. József idejében állami birtokokra történt: Rátka, Józseffalva (Sárospatak), Hosszúláz (Sátoraljaújhely), Sima, Huszház (Abaújszántó), Marczinfalva (Abaújszántó). Az első hullámban érkezettek megőrizték nyelvüket, míg a később érkezett kisebb, jobbára mezővárosok közvetlen közelébe telepített résztvevői hamarabb beolvadtak környezetükbe. Az elpusztult falvak egy része a 18. század elején magyar lakossággal települt újjá: Füzérradvány, Füzérkomlós, Kovácsvágás, Pálháza, Pusztafalu, Szegilong, Szegi.

A 18. század végén az ország népességéről, a népesség jogi állapotáról a II. József-kori népszámlálás (1784–87) nyújtott – történelmünk során először – hiteles adatokat. A természetes szaporodás, a bevándorlás és a telepítések következményeként megnövekedett a lakosság száma a vizsgált területen. A 18. század végén a terület Zemplén megyéhez tartozó részének 41 ezer lakosa volt, az átlagos településnagyság 1465 fő/település.¹ A vizsgált zempléni terület a megye legsűrűbben lakott vidéke, itt vannak a legnépesebb települések, a megye népességének 20%-a. A terület legnépesebb települései Tokaj-Hegyalja mezővárosai, a falvak sorából Monok (1886) emelkedett ki; Szerencs (1571), Olaszliszka (1678), Megyaszó (1877), Tolcsva (2220), Tarcal (2786), Tokaj (2957), Mád (3486), Sárospatak (3783). A megyeszékhelyet, Sátoraljaújhelyt (4037) megelőzi, s így a megye legnépesebb települése Tállya (4393).

A 18. század végéről már egyházi adatok is rendelkezésre állnak. A 16–17. században döntően református terület vallási megoszlásában alapvető elmozdulás történt. Felére esett vissza az ellenreformáció és a betelepítések hatására a reformátusok aránya, de kb. 40% arányukkal még mindig a terület lakosságának többségét ők alkották. A népes mezővárosok közül Sárospatakon a lakosság kétharmadát alkotva legnagyobb (2800 fő) közösségüket találjuk 1776-ban. Megyaszó (1800 fő) lakosságának 96%-át, Olaszliszkanak, Szerencsnek, Erdőbényének, Göncnek 50%-át alkották 1776-ban. Tolcsván, Tokajban, Mádon, Tállyán, Sátoraljaújhelyben már kisebbségbe kerültek népes közösségeik. A római katolikusok száma megközelítette a reformátusokét, arányuk 38% körüli. Legnagyobb közösségük Tállyán (2848 fő – 64%), Mádon (1840 fő – 53%), Sátoraljaújhelyben (1708 fő – 42%), Abaújszántón (1479 fő – 55%), Tokajban (1103 fő – 40%), Monokon (1074 fő – 57%) volt. Egészében katolikus falvak a sváb és a huta települések 1786-ban. Legnagyobb görög katolikus közösség Sátoraljaújhelyben alakult ki, ahol a lakosság harmadát alkották 1277 fővel. A mezővárosok közül Tolcsva (541 fő – 24%), Sárospatak (528 fő – 14%) és Tokaj (454 fő – 15%) közössége említhetők és a többségi ruszin falvak. A Tokajba betelepült görög kereskedők 33 fős görög keleti közösséget alkottak 1785-ben. Elenyésző (2%) az evangélikusok aránya a területen. Csupán néhány mezővárosban van népesebb közösségük: Tállyán (344 – 7,8%), Abaújszántón (319 – 12%), Sátoraljaújhelyben (138 – 3,4%), Tokajban (120 – 4%), Tolcsván (103 – 4,6%); a falvak sorában Monokon említhető (97 fő).

A borkereskedelem lehetősége vonzotta Tokaj-Hegyaljára a zsidóságot. 1786-ban frissen bevándorolt közösségük már a lakosság 4%-át alkotta, a települések 2/3-ában jelentek meg. A mezővárosok bevándorlásuk első állomásai. Legnépesebb közösségeik: Sátoraljaújhely: 292, Tolcsva 288, Mád 259, Bodrogkeresztúr 256, Abaújszántó 191, Tarcal 107 fő.

Fél évszázad múltán, a 19. század közepén Fényes Elek munkájából részletes képet kapunk a terület lakosságáról. Legszembeötlőbb a magyarosodás folyamata. 80-100 év alatt a szörványként betelepült nemzetiségek legnagyobb része beolvadt a magyar-

100 éves a Zempléni Múzsza

ságba. Leginkább a hegyaljai falvakban megtelepült töredéknyi ruszinság tűnt így el, de kisebb német közösségek is gyorsan beolvadtak. A vegyes lakosságú települések között ruszin–magyarként szerepelt Bekecs, Mikóháza, Rudabányácska. Szlovák–magyar: Füzér, Kéked. Magyar–ruszin–német: Abaújszántó. Magyar–német: Károlyfalva. Magyar–ruszin–szlovák: Sátoraljaújhely, Vitány. Német települések: Trautsonfalva–Hercegkút, Rátka, Hosszúláz. Szlovák települések: Közép-, Ó- és Újhuta, Hollóháza, Prédahegy- vagy Vágáshuta, Sompataki Kis- és Nagyhuta, Kisbányácska–Széphalom. Ruszin települések: Baskó, Filkeháza, Komlóska, Mogyoróska.

1869-ben az első magyarországi népszámlálás idején a vizsgált terület legnépesebb települései hagyományosan a történelmileg jelentős borkereskedő mezővárosok: Olaszliszka: 2368, Megyaszó: 2495, Tarcal: 2920, Tolcsva: 3201, Mád: 3779, Gönc: 3922, Tállya: 3997, Abaújszántó: 4589, Tokaj: 5012, Sárospatak: 7258 (ekkor még két különálló mezőváros Sáros-Kispatak és Sáros-Nagypatak), Sátoraljaújhely: 9946. A társadalmi-gazdasági változások eredményeként Zemplén megye székhelye, Sátoraljaújhely gyorsabban fejlődött a megye többi településénél, s vált a legnépesebbé.

Tíz év múltával, 1880-ban, kevesebben éltek a területen. A szembeötlő népességcsökkenésben szerepet játszott az 1872–73. évi kolerajárvány pusztítása. A települések jelentős része veszített népességéből, kivételt csupán néhány falu jelentett. Fogó népességűek Tokaj-Hegyalja mezővárosai is, Szerencs és Tarcal kivételével. A megyeszékhely, Sátoraljaújhely (11669 fő) népességnövekedése folytatódott, bár veszített intenzitásából. A demográfiai robbanást megelőzően a települések jelentős részének népességminimumát 1869-ben, illetve 1880-ban regisztrálhattuk.² Ezzel szemben néhányának népességszám maximuma esett 1869-re, mutatva 19. majd 20. századi fokozatos térszűkületét, gazdasági, társadalmi jelentőségének hanyatlását.

A 19. század utolsó harmadától érezhető társadalmi–gazdasági változások jelentős hatással voltak a népesedési folyamatokra. Ezeket a halandóság tartós és gyors csökkenése indította el (csökkent a csecsemőhalandóság, nőtt a várható élettartam). Ugyanannyi gyermek született, s már nagyobb az esélyük arra, hogy fel is nőnek. Ugrásszerű a természetes szaporodás növekedése, ezért ez a szakasz a demográfiai robbanás elnevezést kapta. A bő gyermekáldás, a telki állomány elaprózódása, a létbizonytalanság (az idénymunkák, a napszámos munkák nem nyújtanak egész évben jövedelmet), a gazdasági válság új lehetőségek keresésére ösztönözte az embereket. A megoldást sokan a tengerentúlon remélték. Az 1880-as évektől egyre nagyobb szerepet kapott Magyarországon a kivándorlás, amelynek góca az északi területekről húzódtott egyre délre, s jelent meg területünkön is.

1880-at követően folyamatosan növelte népességét térségünk. A növekedés folyamatát a századforduló kivándorlása és az első világháború népességvesztése sem törte meg. A terület népességszám maximumát 1941-ben érte el, a második világháború pusztításai, a lakosságcsere és a deportálások következtében 1949-re csökkent. 1960-ra újra – az országos tendenciákkal párhuzamosan – növekedett a terület népessége. Ezt követően azonban folyamatos a csökkenés, különösen 1980 és 1990 között jelentős arányú. A csökkenés folyamata, az utolsó, a 2001-es népszámlálás adatainak tükrében úgy tűnik, megállíthatatlanul folytatódik.

A 19. század közepétől a megye legnépesebb településének számító megyeszékhely, Sátoraljaújhely 1920-ig folyamatosan és dinamikusan növelte népességszámát. Különö-

sen nagyarányú volt ez a növekedés 1890 és 1910 között. A trianoni határrendezést követően jelentősen visszaesett a település lélekszáma már 1930-ra (1920-ban: 21641 fő, a népesség maximuma, 1930-ban: 18972 fő). 1949-ig folytatódott ez a népességcsökkenés (15592 fő), 1960-tól 1980-ig megfordult a tendencia, s növekvő lélekszámúvá vált a város (1980-ban: 20296 fő). Sajnos az elmúlt 20-25 esztendőben folyamatosan csökken a lakosság „Zemplén fővárosában”.

A terület második legnépesebb települése Sárospatak. A 20. században hullámzó a népességszáma, dinamikus növekedések, csökkenések váltakoznak. 1990-ben érte el népességének maximumát 15212 fővel. Ezt követően csökkenő lélekszámú a város. A terület legismertebb városa, Tokaj népességszáma 1880-at követően 1941-ig növekedett. Ekkor érte el maximumát 5903 fővel. A második világháború után 1990-ig folyamatosan csökkent az itt élők száma, majd tíz esztendő alatt közel 300 fővel nőtt. Szerencs 1869-től folyamatosan növekvő, gyarapodó település. 1990-ben érte el népességének maximumát 10705 fővel, ezt követően csökkenő tendencia figyelhető meg itt is.

Egykori dicső történelmének a polgári fejlődés, a demográfiai robbanás időszakában, a századfordulón mond végső búcsút számos történelmi mezőváros. Legjobb példa erre Tállya, a megye korábban legnépesebb városa. A vizsgált területen ez a település az egyedüli, amely népességszámának maximumát a II. József-féle népszámlálás idején érte el, s minimumát – legutóbb – 2001-ben. A stagnáló-csökkenő tendenciák után 1960–70-et követően egyre gyorsuló ütemben veszítették el népességük jelentős részét az egykori mezővárosok, és süllyedtek napjainkra a közepes lélekszámú falvaink sorába.

A falvak népességtörténetében az elmúlt száz esztendőben a negatív tendenciák a meghatározóak, egyre gyorsuló ütemben csökkenő lakosságszámok jellemzőek. Egy kivétel akad, Pálháza. 1990-ben érte el népességszámának maximumát 1195 fővel, s 2006-ban a városok sorába emelkedett.

A terület vallási megoszlásában a 20. században is alapvető változások következtek be. Római katolikus, református, görög katolikus közösségek jobbra vegyesen alkotják ma a települések lakosságát. A korábban jelenlévő evangélikusság szinte teljesen eltűnt a területről, csupán Sárospatakon (37 fő), Sátoraljaújhelyben (69 fő), Szerencsen (30 fő), Tállyán (34 fő), Tokajban (28 fő) tűnnek fel. Az izraelita vallásúak teljes egészében eltűntek a területről, csupán Sátoraljaújhelyben, Sárospatakon említhetjük őket 6-6 fővel. 2001-ben új kategóriák is megjelentek a népszámlálás alkalmával: nem tartozik felekezethez, nem kíván válaszolni, „besorolást” is lehetett választani, igaz csak kevesen jelölték meg utóbbi kategóriákat. A kivételek közé tartozik Sárospatak, Sátoraljaújhely és Szerencs, ahol a lakosság több mint 10%-a választott ezek közül a kategóriák közül. A terület döntően római katolikus többségű, a települések nagy részében arányuk meghaladja az 50%-ot. A reformátusoké a többség Füzérkajátán, Kovácsvágáson, Megyaszón, Pusztafaluban, Simán, ahol a lakosságának több mint felét alkotják. A ruszin eredetű falvak zártságuk révén megőrizték egyöntetű görög katolikus többségüket (Alsóregmec, Baskó, Komlócska, Mogyoróska).

A statisztikában ugyan későn, 1893-ban, de a népesség-összeírásokban már a 18. században megjelentek a cigányok. A 18–19. században rendkívül intenzív a bevándorlásuk. 1893-ban az ország 7962 településén éltek, Sátoraljaújhely (117 fő, a lakosság 0,9%-a) és Makkoshotyka szerepelt e kimutatásban. Utóbbi helyen a lakosság 19%-át alkotta a már ekkor is jelentős, 88 fős közösségük, döntően magyar nyelvűek.

10 íz éves a Zempléni Múzsza

A 2001-es népszámlálás a törvény által elismert 13 nemzetiség mindegyikét megtalálta területünkön, többségüket említésszerűen egy-egy fővel. A nemzetiséghez tartozók közül a cigányság a legnépesebb, 44 településen van jelen: pl. Monok (126 fő), Kovácsvágás (128 fő), Szerencs (149 fő), Tolcsva (156 fő), Mezőzombor (324 fő), Olaszliszka (343 fő), Sárospatak (391 fő), Makkoshotyka (488 fő), Megyaszó (581 fő), Sátoraljaújhely (1131 fő). Fiatalos korstruktúrájú, növekvő lélekszámú közösségeket alkotnak a falvakban, városokban egyaránt.

A német nemzetiség őrzi leginkább nemzetiségét, kulturális kötődését (Herceggúton 348, Rátkán 236, Sárospatakon 86, Sátoraljaújhelyen 84, Szerencsen 12 fő). Sárospatakon a bevándorlók, Sátoraljaújhely esetében Károlyfalva városhoz való csatolása jelenik meg a statisztikában. A ruszinság csupán Komlósán jelenik meg említhető arányban, illetve a faluból Tolcsvára költözöttek őrzik identitásukat (Komlóska 60, Tolcsva 23 fő). A szlovák eredetű népesség töredéke jelenik meg a statisztikában (Füzér 34, Hollóháza 44, Sátoraljaújhely 126 fő). A nemzetiségi kötődések a valóságban sokkal erősebbek a statisztika által mutatott számoknál.

Napjaink szerteágazó történelmi kutatásai kedvelt célterülete Zemplén. Számos önálló kötet, publikáció jelenik meg évente az itteni falvakról, városokról. Napjaink folyamatai is érdekes kutatási témákat adnak demográfusoknak, szociológusoknak, a gazdasági folyamatokat nyomon követőknek egyaránt.

(Elhangzott a „Zempléni Múzsza szellemiségének történeti alapjai” című, a folyóirat alapításának tízedik évfordulója alkalmából rendezett szakmai konferencián, 2010. szeptember 24-én Sárospatakon, a Múzsák Templomában.)

Jegyzetek

¹ Az átlagos településnagyság Zemplén megyében: 476,7 fő/település.

² Az 1869 és 2001 közötti adatokból kiválasztva, nem számolva az ezt megelőző II. József-féle népszámlálással és népesség-összeírásokkal.